

Aeschyli Choëphori,
Sophoclis Euripidisque Electra,
idem argumentum tractantes,
inter se comparatae

a

F. F. Feldmann,
Phil. D., Gymn. Reg. Magistro.

Simul, ut

Examini Christianei Regii publico

frequentes interesse

Orationesque adolescentium, qui Gymnasio vale dicent,
benigne audire velint,

OMNES BONARUM ARTIUM FAUTORES

humanissime rogantur

a

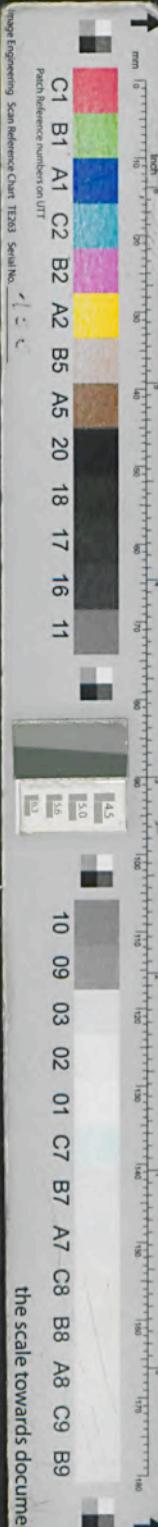
J. H. C. Eggers.

ALTONAE,

EX OFFICINA HAMMBRICH ET LESSERI.

MDCCCCXXXIX.

1839.

Aeschyli Choëphori,
Sophoclis Euripidisque Electra,
idem argumentum tractantes,
inter se comparatae

a

F. F. Feldmann,
Phil. D., Gymn. Reg. Magistro.

Simul, ut

Exameni Christianei Regii publico
frequentes interesse

Orationesque adolescentium, qui Gymnasio vale dicent,
benigne audire velint,

OMNES BONARUM ARTIUM FAUTORES

humanissime rogantur

a

J. H. C. Eggers.

ALTONAE,

EX OFFICINA HAMMBRICH ET LESSERI.

MDCCCXXXIX.

1839.

holding right is that of God himself

L M C P A

I.

*Quomodo argumentum illud, quo fabulae nostrae continentur,
ante tragicos sit tractatum.*)*

Antiquissimae illae narrationes ex veterum mythorum cyclo depromptae, imprimis infelicissima generis Pelopidarum sors, uberrimam plerumque et aptissimam propter divinae necessitatis potentiam poëtis Graecorum tragicis præbuerunt materiam ad fabulas inde componendas. Divinitus enim huic genti ex antiquissimis temporibus triste quoddam fatum impendit, omnesque fere affinitatis vinculo illi coniunctos ad mutuas in se invicem caedes et sclera committenda proripiens, vim suam exitialem ad ultimam usque progeniem propagavit.¹⁾ Inde iam Tantalus, deorum convivalis,²⁾ prodens hominibus

* Quam scripsi ante hos duodecim fere annos de simili harum fabularum arguento, dissertationem, vix nunc in lucem prodituram esse speraveram, quum viro honestissimo, mihiique amicissimo, Hammerichio, qui suis sumptibus opusculum se editurum pollicitus erat, defuncto, vix ultra voti adipiscendi relinquetur spes. Eo maiore cum gaudio oblatam nunc commendationis scholasticae edendae arripi occasionem. Sed ad descriptionem opusculi quod attinet, haud excusandum fortasse videatur, quod, quae prius iam de tetralogiarum ratione scripsram, non immutaverim, vel mutato ordine distribuerim, quum recentiorum, imprimis Gruppii, de his rebus sententias afferre coactus essem. Sed quum ea potissimum ad Welkeri librum spectarent, neque multum a priore sententia recessissem, haud sane magnum eo lectoribus benevolis incommodum me paraturum existimabam. Ceterum, quum certus quidam his schedulis modus esset constitutus, prioris partis particulam tantum proferre potui, atque vel sic mediis in rebus consistere cogor; in altera externam poëtarum noctrorum conditionem; aetatis, ingenii, consiliique eorum diversitatem explicare, deque actione, et fato divino disputare conabor. Posterior autem pars ipsam fabularum comparationem instituet.

¹⁾ cf. Hygin. fab. LXXXIV. Schol. ad Hom. II. Σ. 486.

²⁾ cf. Schol ad Hom. Od. Δ. 581.

aeterna Jovis consilia filiumque Pelopem in coena epulandum diis apponens,³⁾ iustissima nefarii sceleris suppicia apud inferos solvit. Infelicissimis vero his Pelopidarum initiiis tristissimi quoque exitus responderunt. Scelesto enim modo postea Pelops, Cereris gratia vita donatus, Oenomao Mytiloque necem paravit,⁴⁾ quorum iniustissimas caedes terribiliter Nemesis vindicavit, totam fere Pelopis sobolem exitio et calamitalibus devovens. Cuius enim ad aures non permanarunt dira fratrum, Atrei atque Thyestae, dissidia mutuisque sceleribus accumulata utriusque iracundia! Quis nescit foedissima illa epula Thyestea, toties a poëtis decantata, a quibus sol ipse iratum dicitur avertisse vultum! Quis denique ignorat cruentam Atrei necem fraterno odio illi instructam, Aegisthi vero manu inflictam!⁵⁾ Neque vero detestabiles hae inter Atreum ac Thyestem discordiae post eorum interitum liberos ad laetum exitum perduxerunt, graviter enim ira divina foede interemtorum sanguinem erat vindicatura, furiaeque semel inter consanguineos immissae implacabili odio Atrei domum funditus evertere studuerunt.⁶⁾ Hinc crudelissima Iphigeniae mactatio, scelestum Clytaemnestrae adulterium, foedissima Agamemnonis caedes! Hinc cruentum Aegisthi et Clytaemnestrae supplicium et agitatus a furiis Orestes,

Facto pius et sceleratus eodem!

Pausanias quidem, postquam obiter pustrinxit fabulam Thyestae eiusque sepulcrum in Argivorum finibus commemoravit: „de Aegistho, inquit, et „Agamemnone non pro certo affirmare ausim, iniuriamne Aegisthus prior in „tulerit, an vero Tantali fratris caudem ab Agamemnone perpetratam ulcisci „voluerit, cui Clytaemnestra a patre Tyndaro virgo desponsa fuerat. Ego

³⁾ Schol. ad Pind. Ol. I. 38. Serv. ad Virg. Aen. VI. 603. ad Georg. III. 7. Vitam autem Pelops deorum beneficio recepit, quum Ceres brachium tantum consumpsisset, cuius in locum eburneus ei humerus impositus est, quem posteri hereditatis iure dicuntur accepisse!

⁴⁾ cf. Schol. ad Pind. Ol. I. 127. Schol. Apoll. Rhod. I. 752. Schol. Eur. Orest. 982. ad Soph. Elect. 505: *καθ' ὅδὸν παταλαβὼν αὐτὸν προΐόντα πρὸς τὸ φιλησται αὐτῷ, ζέρριψεν εἰς θάλασσαν.* Aliter haec enarravit Schol. ad Hor. Od. I. 1. —

⁵⁾ cf. interpp. ad Hygin. fab. LXXXVIII. Schol. Eur. Or. v. 813. interpp. ad Eurip. El. v. 735. Pausan. II. 18. Diod. IV. p. 74.

⁶⁾ cf. Aeschyl. Choëph. v. 686. 739. 572.

„sane innatae ipsos malitiae accusare nolim. Sed, si Pelopis seclus et Myrtili vindex genius usque adeo eos est persequutus, congruunt profecto his casibus, quae Glauco, Epicydis filio, Spartano, quum ille de periurio cōgitaret, Pythia respondit: *Commissam periurio fraudem in nepotes redun-daturam!*“

Quo quid est pulchrius Pythiae dicto Pausaniaeque sententia, quum disertis verbis universam antiquitatis de his Pelopidarum Atridarumque representet cogitationem, qua divinitus huic generi fatum incumbens infeliciter inde ab atavis atque maioribus ad seros usque nepotes fraudem fraudibus, incestis incesta, caedes caedibus recompensaverat!

Extrema haec antiquorum mythorum pars imprimis nostris quoque poëtis opportunum tragoediis componendis suppeditavit argumentum, quare priores quomodo auctores ante tragicos hanc narrationem memoriae prodiderint, diligenter pervertigare, haud alienum a nostro erit proposito.

Quodsi in antiquissimos harum fabularum fontes diligenter inquirimus, duo diversa quidem poëseos genera maxime reperimus, quae et per se, ipsa carminum praestantia, novos poëtas excitarent, et eiusmodi fabulis, quae ex antiquissima populi historia originem duxerant, celebrandis, carmina Graecorum popularia mirifice excolerent et amplificarent: epicum quidem et dramaticum poëseos genus. Huc quoque accedit, quod et Lyricorum carmina, quae Epopoeam excipiebant, saepius eiusmodi res tractarent. In Epopoea quidem quum unus post hominum memoriam Homerus maxime floreret, omnes, qui eum sequuti sunt, quamvis egregios mythos fabulasque tractarent, minime tamen in eodem honore apud Graecos sunt habiti, gradumque quasi post illum obtinent inferiorem. Hi quidem Cyclicorum nomine sunt noti, plurimaque ex illis tragici in fabularum suarum usum contulerunt. Alterum poëseos Graecorum popularis genus, dramaticum, ex epicis carminibus exortum et profectum mox tantam perfectionem est adeptum et ita est exultum et ab omni parte expolitum, ut uno quasi tenore singuli singulos sese invicem exciperent poëtae pulcherrimumque fabularum cyclum, ex proprio cuiusque ingenio insignem hanc clarissimi populi indolem spirantem, conficerent.

Homerus autem quum multa nobis enarraverit, quae cum tragicorum argumentis non plane consentiant, plura vero omiserit, quae senioribus temporibus omnibus fere probata videamus, primum quidem hanc diversitatem paucis explicandam curabimus. Carminum Homericorum connexus et ordita est comparatus, ut, quae ille omisit, nequaquam eum hanc ob causam omisisse intelligamus, quia rebus ipsis parum convenienter; sed eiusmodi res et fabulas, quarum ille nullam fecerit mentionem, aut illius temporibus nondum fuisse pervulgatas, aut recentiorum scriptorum esse inventa, existimemus. Multa autem, quae ille leviter tantum attigit, senioribus temporibus ita exornata sunt et amplificata, ut novam plane formam et indolem acciperent. Ita quidem e carminibus Homericis, tamquam ex uberrimo fonte, plurimae fabulae originem duxerunt, quae senioribus temporibus omnium oribus quasi obambulabant. Simul autem eximia illa sati divini notio et cogitatio exorta est, quae tam arce cum illis fabulis est coniuncta, ut necessaria quadam ratione sine illo plane cogitari et consistere nequeant. Carmina HomERICA autem imprimis uberiorem huic cogitationi vel exsequendae, vel explicandae praebuerunt materiam ob tristia illa, quae et Troianorum civitati, et redeunti Graecorum exercitui impenderunt fata. Iam Ulyssis in patriam redeuntis errores et casus tragicam spirant indolem, quum neque ipsius herois prudentia et sollertia, neque adiuvantis Minervae auxilium illos propulsare valeant. Quam ob causam autem dii immortales tot et tantas Graecorum exercitui immiserint calamitates, nihil aliud quidem cogitari potest, nisi hanc non solum poëtis, sed universo etiam populo obversatam esse cogitationem, Graecos ob tot tantasque res secundas, ut spiritus ovantium victorum infringeretur, iustis debitisque afflictos esse miseriis, quibus res secundae et adversae aequabiliter deorum sapientium numine et auctoritate quodammodo compensarentur. Multo magis autem quam in Ulyssis erroribus, haec divini fati cogitatio in Atridarum fabula est conformata et quodammodo consummata. Nam quum innatum illud poëtis Graecorum studium antiquissimas fabulas carminibus celebrandi nova sibi quaereret argumenta, mutato carminum generi convenientia, tristissimum illud et lugubre Atridarum fatum aptissimum sane est visum, quod novis amplificaretur additamentis et ornamentis.

Quae Homerus de Atridarum fatis nobis reliquit, maxime in *Odyssea*

invenimus commemorata. Nam in Iliade, quae aliquanto prius erat scripta, nihil nobis neque de maioribus Agamemnonis, neque de eius posteris, neque de extremis eorum fatis enarravit. Aegisthus quidem Thyestae filius nominatur, sed seclus illud Atrei nusquam disertis verbis indicatur, nullaeque inter Atreum et Thyestem, inter hunc et Agamemnonem videntur exstisset inimicitiae. (cf. II. II. v. 106.) Neque hoc loco Tantalus inter antiquissimos generis auctores nominatur, neque in Odyssea crimen illud, quod commisso fertur. In Odyssea autem accuratiores de Agamemnonis interitu accipimus nuntios. (cf. Odyss. III. 255. 272 sqq.) Ubi quum Telemachus apud Nestorem miretur, quomodo Aegisthus Agamemnonem, regem potentissimum clarissimumque, occidere sit ausus, Nestor omnia ei enarrat, quomodo acciderint. Agamemnon enim, quum Troiam proficiseretur, divino cantori Clytaemnestrae uxoris curam demandaverat. (Od. III. 267. Pausan. I. 2.)

Πάρο γὰρ ἦν πατὴρ ἀνὴρ, ὡς πολλὸς ἐπέτελλεν
Ἄτρειδης, Τροίηνδε πιὼν, εἴρυσθαι ἀκοῖτων

Sed Aegisthus, ingens iam tum facinus moliens, Agamemnonis uxorem mollibus blandisque verbis corrumpere studuit. Atque illa quidem primum ab indigno scelere abhorruit, bona enim fuit indole praedita:

Φρεσὶ γὰρ μέχεντ' ἀγάθησι,

sed quum iam ipsum deorum immortalium fatum eam irretivisset, ut amplius resistere non posset, tum quidem Aegisthus cantorem illum in insulam desertam abductum avibus praedam reliquit, Clytaemnestram vero haud invitam domum suam perduxit. Multa vero diis sacrificia instituit, splendidisque eorum altaria exornavit donis, magnum opus perficiens, quod numquam se assecuturum speraverat. Atque septem quidem annos Aegisthus opulentis Mycenis imperavit, (cf. v. 505) octavo autem anno generosus Orestes rediit Athenis patrisque interfectorum fraudulentum iusta nece obtruncavit. Quo facto ob caedem Aegisthi matrisque invisa coenam sepulchralem Argivis instruxit.

In hac vero Homeri narratione primum quidem *ἀοίδος* ille magnopere interpretes vexavit, quem alias alio nomine appellaverunt. Mirum autem est, interpretes tantam operam navasse, ut evincerent, mirifice illum cantorem ab Agamemnonte esse honoratum, quod quidem uxori Clytaemnestrae eum custo-

dem imposuisset. Aliam quaestionem vir doctissimus Nitzschius iniecit, eamque gravissimam, dicens: „Multum interesse, quanam tandem ratione *ἀόλδος* „ille dignus aptusque fuerit, qui reginae custos imponeretur, quum illis ver- „bis: *εἰρησθαι ἀνοίτω*, in universum quidem de cura habenda, minime au- „tem quo modo illa sit instituta, Homerus indicaverit.“ Itaque docte idem addit: „Non modo studiose operam posuisse illum cantorem in regia uxore „hortanda admonendaque, sed praecipue eiusmodi carminibus, quae illam ab „improbo consilio averterent, munere suo sibi mandato esse perfundet.“ Idem fere observavit Athenaeus, (I, 12 p. 14 edit. Casaub. cap. XXIV. ed. Schweigh.) cuius verba ex versione Schweighacuseri haec sunt: „Erat autem „modestum cantorum genus, philosophorum quodammodo vice fungens. Quare „uxori Clytaemnestrae cantorem Agamemnon ut custodem et monitorem ali- „quem relinquit, qui primum quidem laudes feminarum exsequens, illarum „exemplo honesti bonique desiderium excitaret, deinde iucundam oblectationem „afferendo, ab improbris cogitationibus averteret earundem animos. Itaque „non prius Clytaemnestram Aegisthus corrupit, quam occiso deserta in insula „cantore.“

Accuratiorem vero de Agamemnonis reditu narrationem inseruit poëta Odys. IV. 512, ubi Agamemnonem in patriam reversum pie oscula dedisse patrio solo multasque lacrymas effudisse commemorat,⁷⁾

ἐπεὶ ἀσπασίως ἤδε γαῖαν!

Custos vero duobus auri talentis ab Aegistro conductus regem appropinquantem ab alta specula conspexit inopinatumque eius adventum domino renuntiavit. Quo facto fortissimos viginti delectos e populo viros Aegisthus in insidiis collocavit, splendidumque convivium ad regem excipiendum apparari, ipsumque invitari iussit. Omnibus dolosae coenae apparatus instructis obtruncavit regem ut bovem ad praesepe: omnes vero et Agamemnonis et Aegisthi comites mutua clade sunt interfici.

Alio loco (Odyss. XI. 409—450) ipse Agamemnon Ulyssi apud inferos enarrat, quomodo ab Aegistro sit occisus, ubi addit denique: „Tristis- „simus se, audivisse quoque Cassandrae eiulatum, misere ab uxore Cly-

⁷⁾ Hunc locum ante oculos habuisse existimem Aeschylum in Agamemnone v. 813 sqq. v. 851 sqq.

„taemnestra prope se interfectae.“ Tum vero acerbissima de nefanda coniuge lamenta edens obmutescit.

Quae quidem narratio omnium earum, quae de Agamemnonis morte sunt pervulgatae, veritati est proxima, eademque simplicissima. Imprimis autem inde videtur apparere, Aegisthum, quum iniqui imperii diurnitate haud parvam sibi e populo conciliasset factionem, vel aperto illius auxilio vel sicariis mercede conductis magna utrimque strage edita ex insidiis Agamemnonem necasse. Ipsius vero Clytaemnestrae, quae tam opportunum sceleritate sua tragœdiae praebuit argumentum, paullulum eo imminuitur culpa, etsi aperta illius in absentem maritum perfidia minime sit excusanda. Sed haec omnia a tragœdia debebant esse aliena, quum singularum personarum indoles tragica multorum in regis vitam et imperium coniuratorum societate necessario nimis infring eretur, spectatorum vero in permultas partes distraheretur attentio. Ex omnibus autem tragicis unus Sophocles ad hanc Homeri narrationem videtur respexit in Electr. v. 274 sqq. Huius narrationis fides quodammodo etiam affirmatur a Pausania, qui (II, 16.) enarrat: in Myceenarum ruinis sepulcra esse Atrei, eorumque omnium, quos cum Agamemnone Ilio reversos Aegisthus inter coenam obtruncaverit.

Clytaemnestrae vero culpa, etiam si huius narrationis plane diversae a tragicorum fabulis confirmata sit auctoritas, extra omnem posita est dubitacionem, quum pluribus locis aperte significet Homerus, eam nefariae caedis fuisse participem et auctorem (cf. Odyss. III. 509, 235. IV. 91.) ubi Menelaus enarrat: „Donec ego errabam, alias mihi fratrem occidit, clam, ex improviso, dolo perniciose uxoris.“ (cf. Nitzsch Quaest. Hom I. p. 52.)

Quod attinet autem ad Orestem, non solum ex praecedente narratione, verum etiam aliis ex locis (Odyss. I. 40, XI. 457.) appareat, post cruentam patris necem eum peregrinis in terris fuisse commoratum. Quo modo autem vel secundum quam auctoritatem Athenas venerit, incertum manet, quum plerumque, eum a sorore Electra ad Strophium Phocensem esse missum, veteres perhibeant. Ceterum nusquam apud Homerum poena, vel piaculum, quod subierit Orestes, commemoratur, nisi forte coena illa sepulcralis in hoc consilium ab eo fuerit instituta, quam quidem ob gaudium potius et laetitiam reportatae feliciter ab inimicis victoriae eum instruxisse putaverim. Memorabilia

autem sunt, quae hac de re memoriae reservavit Pausanias. Orestes enim, quum in fuga Troecenem quoque venisset, ab incolis huius urbis hospitio exceptus, tam diu in aedificio quodam ante templum Apollinis in foro Troecenis commorari coactus est, quam ab omni matricidii crimine et pollutione esset expiatus, quum antea nemo eum propter sceleris maculam in domum suam vellet recipere. Haec domus postea Orestis casa est appellata, posterique eorum, qui eum lustrarant et expiarant Pausaniae adhuc temporibus certis quibusdam diebus epulabantur. (cf. Paus. II, 51 fin.) Homerus autem pluribus locis commemorat, Orestem hoc facinore aeternam sibi et immortalem gloriam conciliavisse. (cf. Odyss. I, 298. III, 196.) Neque vero ex duobus hisce versibus (Odyss. III, 509. 510):

ἢτοι ὁ τὸν οὐτείνας δαινού τάφον Ἀργείοισιν
μητρός τε στυγερῆς καὶ ἀνάλιπδος Αἰγισθοῖο.

temere quis contendat, ad tragicorum illam de furiis Orestem vexantibus narrationem spectasse nostrum; haec fabula seriorum scriptorum est inventum atque Homero plane ignota. (cf. praeterea Pind. Pyth. XI, 24, 48. Schol. Eur. Orest. 46. Pausan. II, 16, 5. III, 19, 5.)

Post Homerum Hellanicus quoque et Pherecydes huius fabulae mentionem iniecerunt, quorum alterum quidem laudat Pausanias (II, 16 fin.) alterum vero Scholiastes Pindari ad Pyth. XI, 25. Auctore autem Pherecyde, Agamemnone interfecto, Laodamia, Orestis nutrix, hunc puerulum, annum aetatis agentem tertium, Aegistho eripuit, ut Herodorus enarravit in Pelopea.

Horum vero scriptorum fragmenta, quae ad nostram pervenerunt aetatem, minus ad Agamemnonis et Clytaemnestrae interitum, quam ad extrema Orestis eiusque generis pertinent fata. Quae attulit Hellanicus de nostra fabula, servavit Scholiastes ad Eurip. Orest. v. 1648, quod fragmentum, licet praestantissimum viri doctissimi, Heyne ad Apollod. p. 821, et Meurs. de Areopag. c. X. T. II, Opp. pag. 428, declaraverint, corruptissimum tamen iudicavit Sturz ad Hellan. fragm. XC VIII, p. 127, sqq. cuius ex emendationibus locus est restitutus. Maxime autem spectat Orestis iudicium in Areopago ultimumque aetatis tempus, ubi imperium obtinuit apud Argivos. De accusatoribus autem Orestis in Areopagitarum iudicio valde discrepant auctores. Alii enim Orestem ab Eumenidibus accusatum esse contendunt, alii a Tyndaro, patre

Clytaemnestrae, atque Erigone, Aegisthi et Clytaemnestrae filia,⁸⁾ Pausanias vero (VIII, 34) a Perilao, Icarii filio, Clytaemnestrae patrueli.⁹⁾ De hac extrema Orestis vita Pherecydis verba apud Schol. ad Eurip. Or. v. 1645 haec sunt: Ἀσιληπιάδης ἴστορεῖ ὑπὸ ὄφεως αὐτὸν (Ορέστην) δῆχθέντα ἐν Παρρᾶσι τελευτῆσαι. ὅδε Φερεύδης, ὅτι ναὶ ἔπειτα τὸν Ορέστην αἱ Ἐριννύες διώκουσιν. ὁ δὲ παταφεύγει εἰς τὸ ιερὸν τῆς Ἀρτέμιδος, ναὶ ἵζει ἵετης πρὸς τῷ Βωμῷ, αἱ δὲ Ἐριννύες ἔρχονται ἐπ' αὐτον, θέλουσαι ἀποκτεῖναι, ναὶ ἔρύνει αὐτὰς ἡ Ἀρτέμις. ἐξ οὗ ναὶ ἡ πόλις αὗτη Ορέστειον καλεῖται, ἀπὸ Ορέστου. — Cui si a Scholiastis nobis conservato fragmento fidem habere possimus, iam Pherecydi illa furiarum fabula nota fuit, hoc tantum discrimine, quod Diana ipsius salutem adscripsit, quum supplex in illius templum confugisset. Orestem in fuga apud Arcades latuisse, seriores etiam scriptores, et inter eos Pausanias (VIII, 34) commemoraverunt, quamquam multis admixtis, quae seriore aetate ad rem ornandam videntur esse excogitata. (cf. Sturz ad Pherecyd. pag. 225.) Oppidi quidem Oresteī in Arcadia mentionem quoque fecit Pausanias, (VIII, 5) qui plura adhuc enarravit, quae ad nostram fabulam pertinent. De Clytaemnestra hic auctor memoriae prodidit, iam ante Agamemnonem Tantali, Thyestae filii, fuisse uxorem, Agamemnoni vero eo tempore nupsisse, quum Theseus Helenam rapuisse. (II, 22, 4 et 7.) Fortasse autem hic Tantalus, Aegisthi frater, idem fuit, quem Agamemnon postea occidit, quum primam ei haud dubie iustumque odii et iracundiae in Tantulum Clytaemnestra praeberet occasionem, quae et ipsi regi postea Aegisthoque princeps malorum causa exstitit. Quanam ratione vero permotus cum uxore Clytaemnestra divertium fecerit Tantalus, incertum est. Orestes autem, quum post feliciter exaetam de inimicis vindictam, scelere solitus et expiatus, Argos, Spartamque, et maiorem Arcadiae partem obtinuisse, (Paus. II, 18, 5. Eurip. El. 1270. Herod. I,

⁸⁾ cf. Etymolog. M. p. 38. (42.) 4. Αἰώρα, ἔօρτή Ἀθηνᾶς, ἦν παλοῦσιν εὔδειπνον. λέγεται γὰρ Ἡριγόνη τὴν Αἰγισθον ναὶ Κλυταιμνήστρας θυγατέρα, σὺν Τυνδάρεῳ, τῷ πάππῳ ἐλθεῖν Ἀθηνᾶς, πατηγορήσουσαν Ορέστου ἀπολυθέντα δὲ, ἀναστῆσαν ἐαυτὴν, προστρόπαιον τοῖς Ἀθηναῖσι γενέσθαι. cf. Sturz fragm. XCVIII. p. 133.

⁹⁾ cf. Tzetz. ad Lycophr. 1374. Ορέστης — πρίνεται ἐν Ἀρετῷ πάγῳ, ἢ μετὰ Ἐριννῶν, ἢ Τυνδάρεῳ, ἢ Ἐριγόνῃ τῇς Αἰγισθον ναὶ Κλυταιμνήστρας θυγατρὸς. cf. Sturz ad Hellan. pag. 135 sqq.

67, 68, 69.) secundum eos, qui plurimum tradiderunt, septuaginta annos feliciter regnavit, et ad nonagesimum aetatis annum provectus, filio denique Tisameno, quem ex Hermione, Menelai filia, suscepserat, regnum reliquit.

Pertinent hoc quoque, quae de sepuleris familiae narrantur. Auctore autem Pausania de Cassandrae sepulcro diu inter Mycenaeos et Amyclaeos certatum est, pariterque ab utraque gente honorificae tam infelicis inclytaeque mulieris reliquiae sunt vindicatae. Gemini illius pueri ab Aegistho ad parentum tumulum ingulati Mycenis fuerant sepulti, ubi et Electrae sepulerum, quae Hellanico auctore Pyladae, cui nupta fuerat, Medontem et Strophium peperit. Clytaemnestra vero et Aegisthus modico a muris intervallo sepulti sunt, neque enim digni sunt habiti, qui eodem loco cum Agamemnone ceterisque, quos eadem fortuna oppresserat, humarentur. (Paus. II, 16, 5.)

Ex tot tamque diversis veterum auctorum narrationibus vel quidquam pro certo affirmare, difficile erit et temerarium. Utcunque autem haec omnia sunt comparata, perspicuum tamen est, antiquissimam huius fabulae narrationem quam Homerus sit sequutus, multum discrepare ab illa, qua poëtae tragicci in fabulis sint usi. (cf. Schuetz. excurs. I ad Aeschyl. Agamemn.) Sed plane diversum etiam tragicis consilium erat propositum, quam Homero. Hic enim a maioribus traditam acceptamque fabulam, prouti occasio ferebat reique exornandae causa, carminibus suis inseruit; illos vero ex antiquorum mythorum cyclo novam quasi inde materiam et argumentum condere, temporibusque non minus, quam tragicae indoli et naturae aptum accommodatumque insituere oportuit. Nam quum propensum illud Graecorum ingenium ad carmina finienda fabulasque componendas nihil iam haberet, quo laetum Odysseae exitum longius extenderet, (licet id a Cyclicis factum esse videamus,) illudque argumentum quodammodo iam exhaustum videretur, Atridarum fabula longe aliter erat comparata, tragicisque liberiorem in utramque partem permittebat amplificandi facultatem. Non sine iusta enim causa, secundum veterum opinionem, rex potentissimus, Agamemnon, summa cum laetitia in patriam rediens, subito necari potuit, neque illa tam subita et violenta nex sine gravi quadam vindicta manere debuit. Qua quidem in re tragicci summa cum diligentia simplicem illam Homeri narrationem ita instituerunt, ut divina illa vindicta sine ulla intermissione omnes Atridarum generi affines persequeretur, similisque fere

poena commisso a maioribus sceleri responderet. Eiusmodi quidem consilium poëtis Graecorum tragicis propositum summaque arte observatum fuisse totus rerum connexus, quemadmodum quidem in tragicorum fabulis eum reperimus, clarissime ostendit. Nam apud Homerum Agamemnon inter coenam trucidatur, cui quidem crudelissima illa ab Atreo instructa mensa Tantalique convivium ad deorem fraudem apparatum respondet. Simili modo etiam Aeshylus (Agam. 1495) commemorat, Aëropam, Thyestae uxorem, ab Atreo fuisse corruptam, huiusque facinoris poenas filius Agamemnon divortio illo, quod Clytaemnestra cum Aegisto fecerat, solvere debuit. In his quidem similia facta similibus adaequata esse a poëtis, ut una et perpetua quasi scelerum, incestorum parricidiorumque serie Atridarum sors ad summum tristitiae et terroris fastigium perduceretur, nemo iam ignorat. Eo magis autem illa divini fati cogitatio in tanto misericarum concursu conspicua erat, quum aliud alio deinceps exciperetur facinus, nullumque sine poena maneret gravissima. Duobus autem potissimum Homeri narratio a senioribus inventis diversa est; primum quidem, quod Agamemnon non a Clytaemnetra, sed ab Aegistro interficiatur, deinde quod caedes ipsa in domo Aegisthi patretur. Huc etiam accedit, quod apud Homerum Cassandra Clytaemnestrae manu cadat, quod Aeschylus quidem non prorsus abiecit, quum extra scenam illam morientem fecerit, Sophocles autem plane omisit, et maximo quidem iure rectioreque tragicae artis sensu, quum invidiosa illa seminarum aemulatione divini fati vis et potentia non parum imminueretur. Simili etiam consilio altera illa mutatio facta est, ut Agamemnon post tantasque res bene gestas felicemque post redditum, otium et recreationem desiderans, in regia domo obtruncaretur, quo quidem necessario tristius ipsius fatum reddebatur.

Quae si consideramus animoque perpendimus, recentiorem illam, qua tragicorum fabulae continentur, narrationem, ipsorum esse figmentum iam extra ullam positum est dubitationem, maxime eo quidem consilio institutum, ut singulae dramatis personae, imprimis autem Orestes et Electra, aptiorem tragico cothurno convenientioremque acciperent indolem. Immutata autem vetere illa et simplice Homeri narratione aliud iam tragicis excogitandum erat, quo insta quidem Clytaemnestrae mariti interficiendi suppeditaretur causa. In qua quidem re uberrimum tragicorum ingenium admirari nos oportet, quum omnia

sic instituerent, ut non modo dira illa necessitas, quam nemini effugere licuit, non infringeretur, sed Agamemnonis etiam sors tristiorum tragicoque cothurno magis consentaneam indueret formam. Incitamentum autem illud, quo Clytaemnestra ferri debuit, in ulciscendi cupiditate quaerendum erat, atque in hoc consilium tristissima illa Iphigeniae immolatio, quam Homerus plane ignorat, inventa est. Matrem vero crudelissima filiae mactatione inflammari, patrique, quem cruentum et saevum detestabatur, irasci, consentaneum erat: patrem vero dilectam filiam crudeli offerre neci, id contra naturam humanam factum videbatur, iustumque aliquam et gravissimam exigebat causam. Quam quidem tragicci aptissime adduxerunt, quum Agamemnonem necessitate coactum, et divina quidem ira crudelius in filiam carissimam egisse singerent. Dianam autem Agamemnoni iratam fuisse, perhibebant. Cuius quidem irae summa et extrema causa vel cervo, quem Agamemnon necaverit, vel quod ipse deae pulcherrimum, quod annus tulisset, sacrificaturum se spoponderit, facillime inventa erat. Summa autem tragicae artis venustas in eo versatur, quod Agamemnon gravissimo luctu ob miserrimam filiae sortem commovetur, nihilominus autem sanctissimo deae numini obtemperaturus, frustra sinceros animi commoti sensus uxori aperire studet, et aequo animo tristissimum illud fatum subire cogitur, quod deorum voluntati illi est impositum. Ita quidem Agamemnonis conditio vere tragica est facta. Quae postea de Iphigenia in Tauricam servata, vel de alia Iphigenia, Helenae filia, quam Stesichorus nominat, narrata sunt, neque rei ornanda inserviunt, neque triste illud Atridarum fatum adaugent. Aperte enim egregia illa perpetuitas, qua tota Atridarum fabula continetur, infeliciter eo turbatur, si Iphigenia prompto et parato animo mortem oppedit; neque ita quidem Agamemnon crudele quid committit, quo postea tam acerba poena dignus videatur. In quo quidem Aeschylus et Sophocles rectius mihi videntur sensisse, quum omnibus illis omissis, quae postea excogitata sunt, solam Dianaë iram primam et praecipuam virginis immolandæ ponerent causam. Similem explicandi viam et rationem Taurica Euripidis Iphigenia invenire debet, quae licet inter praestantissimas Euripidis fabulas sit numeranda, recentiori tamen mytho originem debet, quo Iphigeniam Aulidensem longius extendere et amplificare studerent poëtae. Huc pertinent etiam, quae Hyginus (fab. CXXII.) enarravit, quibus novum haec fabula additamentum accepit, occiso Alete,

Aegisthi filio, ab Oreste, Erigonaque, Clytaemnestrae et Aegisthi filia a Diana in Atticam servata, quum eandem interficere vellet Orestes. Eiusmodi narrationes nihil nisi priorum fabularum imitationes esse et supplementa ex recentioribus tragoediis deprompta, facillime apparet. Homero autem hanc Iphigeniae mactationem ignotam fuisse, iam indicatum est. Nam apud eum **Il. II. 284** Calchas nonnisi diuturnitatem belli ex miraculo illo Aulidensi vaticinatur, et Agamemnon (**Il. I. 141**) tres filias et inter eas Iphianassam incolumes domi vivere commemorat. Hanc autem Iphianassam unam eandemque esse cum Iphigenia, quam etiam Lucretius **I. 86**, Iphianassam appellavit, omnes interpretes consentiunt. Diversa autem est Iphigenia ab Iphianassa in carminibus Cypriis, ex quibus illa de Aulidensi sacrificio fama videtur dimanasse sequutusque est Cypriorum scriptorem Sophocles in Electr. v. **157** ut Hermannus monuit in praef. ad Eur. Taur. p. **56**. (cf. Henrichs. de carmin. Cypr. p. **62**. Hygin. fab. **XCVIII.**) Exhausto autem iam illo miseriarum fluctu, quo Atridarum genus quasi tenebatur oppressum, omnibus his et antiquorum et recentiorum narrationibus iam cogitationes poëtarum ad laetum extremo generi exitum parandum se converterunt. Quare quum Helena prima omnium malorum causa esset, Orestes etiam in recompensationem quasi eorum Hermione, Helenae et Menelai filiam, uxorem ducit. Sed quum illa, ut iam Homerus narravit, Neoptolemo fuerit despensa, Orestes Neoptolemum occidit; Electra vero Pyladi nupsit.

Quodsi quaeras autem, num poëtis tragicis tanta veterum fabulas immutandi permissa fuerit licentia, summi quidem Graecorum philosophi, Aristotelis, auctoritas, ad hanc dubitationem solvendam, sufficiat, cuius verba in libro de arte poëtica (**X. 7**) haec sunt: Οὐ μὴν ἀλλὰ ναὶ ἐν ταῖς τραγῳδίαις ἔνιας μὲν ἐν ἦ δύο τῶν γνωρίμων ἔστιν ὄνομάτων, τὰ δὲ ἀλλα πεποιημένα, ἐν ἔνιας δὲ οὐδέν. οἷον ἐν Ἀγάθωνος "Ανθει. ὄμοιως γὰρ ἐν τούτῳ τὰ τε πράγματα ναὶ τὰ ὄνόματα πεποιηται, ναὶ οὐδὲν ἡττον εὑφραινει. "Ωστ' οὐ πάντως εἶναι ζητητέον τῶν παραδεδομένων μύθων περὶ οὓς αἱ τραγῳδίαι εἰσὶν ἀντέχεσθαι. ναὶ γὰρ γελοῖον τοῦτο ζητεῖν ἐπειὶ ναὶ τὰ γνώριμα ἔστιν, ἀλλ' ὅμως εὑφραινει πάντας. Δῆλον οὖν ἐν τούτων, ὅτι τὸν ποιητὴν μᾶλλον τῶν μύθων εἶναι δεῖ ποιητὴν, ἢ τῶν μέτρων. *ι. τ. λ.* Satis autem ex his Aristotelis, verbis apparent, permissum fuisse poëtis tragicis, antiquitus traditam mythorum narrationem apta temporibus, consilio fabulaeque argumento ratione conformare quodam-

modo et immutare, modo ne omnino eam transformarent penitusque everterent. Nam idem hoc ne accideret, bene monuit Aristoteles (XV, 10): Τοὺς μὲν οὖν παρειλημμένους μύθους λύειν οὐκ ἔστι λέγω δὲ οἶον τὴν Κλυταιμνήστραν ἀποθανοῦσαν ὑπὸ τοῦ Ὁρέστου, παὶ τὴν Ἐριφύλην ὑπὸ τοῦ Ἀλιμαίνος. η. τ. λ.

Quamobrem si in illis seriorum scriptorum narrationibus neque Scholiastis, nec Pausaniae temere fidem attribuamus, eiusmodi saltem argumentum ex his omnibus colligere poterimus, quod neutrius auctoritatem prorsus reiiciat.

Antiquissima illa fabula, quam sequutus est Homerus, omnino hanc novissimam de extrema Orestis vita narrationem, maxime autem illius vindictam furiarum impetu exactam capitisque iudicium, deorum praesidio ab Aeropagitis institutum, abiecit; secundum Homerum enim praeclarum, quod exsequutus est facinus, summam gloriam et admirationem est adeptum, fama autem per omnium temporum memoriam integra atque incolmis permansit. Deinde iam sensim sensimque variatis hominum sententiis antiquae illae narrationes immutari coepunt, novaque additamenta, vel potius ornamenta accipientes, vel hac iam plane trasformata conditione aptissimae sunt visae tragicis, ad fabulas suas inde exornandas et amplificandas, vel ipsorum quoque ingenii et artificiis novam plane splendidioremque induerunt formam. Post tragicorum denique aetatem non mirandum quidem, si veteres mythi vario modo ab historicis atque philosophis transformarentur, quum neque peculiare quoddam in istis enumerandis repetendisque iis propositum esset consilium, neque magnopere in tam vetustis obsoletisque narrationibus historicam fidem servandam sibi existimarent, plerunque vero naturali quadam via ac ratione illas explicare tentarent.

Iam vero quum terrible hoc Clytaemnestrae Aegisthique supplicium, Orestis manu perpetratum, singulari quodam casu atque fortuna tribus similibus principum veteris tragoeiae fabulis sit celebratum; earum singularum dissimilitudinem et varietatem ex ingenii temporis et consilii ipsorum auctorum diversitate derivandam, diligentiore in hoc consilium comparatione instituta, pro exiguis ingenii et eruditionis viribus paullo copiosius hac disputatione exponere conabimur.

Universum autem disputationis nostrae argumentum duabus potissimum partibus constare appareat, quarum altera quidem maxime versatur in omnibus iis enumerandis explicandisve, quae singulari quadam necessitate cum rebus

ipsis coniuncta maximam per se vim atque gravitatem in ipsam fabularum nostrarum comparationem exhibeant; altera vero in ipso fabularum argumento et expositione explicanda, singulisque earum virtutibus et vitiis accuratius perscrutandis et exponendis est occupata.

III.

Aeschyli trilogia quid efficiat ad ceterarum fabularum comparationem.

Primum quidem in similibus his veterum tragicorum fabulis comparandis iam maxima gravitate est illud, quod Aeschylus omnium poëtarum primus fuit, qui trilogia, una perpetuitate argumenti coniuncta, tristem Agamemnonis interitum, cruentam Clytaenestrae Aegisthiique necem, diramque Orestis poenam simul et solutionem celebrare constituerit, quibus quae accedebat fabula satyrica, Proteus, virorum doctorum iudicio tractabat Menelai profectionem Aegyptiacam.¹⁰⁾ Coniunctas autem fuisse has fabulas, testatur Scholiastes in argumento Agamemnonis: Ἐδιδάχθη τὸ δρᾶμα ἐπὶ ἀρχοντος Φιλοκλέους, Ὁλυμπιώδη εἰνοστῇ ὄγδοῃ ἔτει δευτέρῳ, (voluit ὄγδοηστῇ dicere,) Πρῶτος Αἰσχύλος Ἀγαμέμνονι, Χοηφόροις, Εὐμενίσι, Πρωτεῖ σατυριῷ. Ἐχορήγει Ξενοκλῆς ἈΦιδνεύς. (cf. Herm. de compos. tetral. pag. 4. Schol. ad Arist. Ran. 1155.)¹¹⁾

¹⁰⁾ In Agamemnone v. 614—630, 671—677 de Menelao quaeritur, unde ad quartum huius trilogiae drama, Proteum, poëtam respexisse credibile est. cf. Boeckh. Graec. fragm. princip. p. 268 sqq.

¹¹⁾ Πρῶτος Αἰσχύλος. Primus fuit Aschylus, h. e. non primus commisit, sed vicit, primus retulit, πρωτεῖα ἔλαβεν. cf. Boeckh. I. l. p. 36.

Commemoravit hanc fabulam, Aeschyli satyricam Hesychius quoque sub. v. ἐπάσω, ἐπτήσω. Αἰσχύλος Πρωτεῖ Σατυριῷ, licet in membranis etiam scriptum inveniatur: Αἰσχύλος ἐν τῷ Τραγινῷ Πρωτεῖ, unde audacius fortasse, quam consideratus vir illustris, Schweig-haeuserus, in notis ad Athen. IX, 50, colligi posse putat, scripsisse Aeschylum tragoidiam quoque Proteum, extitisse igitur duo dramata eiusdem nominis, alterum tragicum, satyricum alterum, nisi forte vel casu, vel negligentia Grammatici, aut librarii factum sit, ut nomina confunderentur et pro σατυριῷ quidem, τραγινῷ scriberetur.

Iam vero licet omnes praestantissimae huius tetralogiae fabulae tam arte et accurate inter se cohaereant, alteraque ex altera naturali quadam via et ratione proficiisci videatur, ut singulas quasi scenas unius et integri, et perfecti dramatis efficiant,¹²⁾ cuius partes maioribus tantum temporis locique intervallis distinguantur, multo magis tamen hoc accidit in duabus extremis fabulis, quam in primo trilogye dramate, Agamemnone, quod bene recteque etiam per se consistere potuisset. (cf. Boeck. l. l. p. 269.) Nam quod primus contendit vir doctissimus, Schlegelius, et post eum Welkerus l. l. et nuperrime Gruppius, (Ariadne pag. 52,) extremam Agamemnonis partem, quum Cassandra iam scelestorum interitum et perniciem esset vaticinata, ita esse comparatam, ut necessario deinceps in Choëphoris procederet Orestes, patris caedem vindicaturus, non tam firmo certoque nititur argumento, ut labefactari non possit. Quae vaticinatur autem Cassandra in Agamemnone, haec fere sunt:

„Non sane inulta deorum voluntate moriemur! Veniet enim aliis caedis
 „nostrae ulti, filius matricida, paternae mortis vindex; exsul autem fugitivus,
 „hac terra electus accedit calamitates hasce amicis finiturus, celeriter eum
 „adducet iacentis patris fama“ et quae sequuntur.

Possunt sane haec referri ad sequentem fabulam, ita ut poëta hisce verbis spectatoribus quasi indicare voluerit, aliam adhuc fabulam mox esse sequuturam, qua Orestes caedem patris ulcisceretur. Amat enim Aeschylus fabulas vaticinationibus, somniis, oraculisque aretius connectere. Sic ex ea ratione, qua Septem adv. Thebas finiuntur Gruppius, Welkerus et Boeckhius (l. l. p. 269) affinem fabulam sequutam esse arbitrantur, (cf. Ariadne p. 54) aptissimeque Hermannus ex somnio, quod v. 707 in illa fabula assertur, fabulam affinis argumenti praegressam esse existimat. (Herm. op. II, p. 514.) Sic ex Supplicibus recte colligere possumus, fabulam coniuncti argumenti sequutam esse, nam praeco eiusmodi aliquid videtur intentare, quare iam optime Hermannus, Danaïdes cum hac fabula coniunctas fuisse, suspicatus est. Sed in fine Agamemnonis transitus ad Choëphoros nequaquam tam evidenter incedit, ut necessario altera fabula affinis argumenti sequi debeat. Nam poëta, quum

¹²⁾ Primus hanc sententiam protulit vir doctissimus A. W. Schlegel (Über dramat. Kunst u. Litteratur Bd. I p. 141), quem sequutus est Welkerus (Über die Aeschylische Trilogie „Prometheus“ p. 445).

fatidicam Cassandrae personam induxisset, plane aliter fieri non potuit, quin, quum illa futuram Agamemnonis sortem praesagienti animo enuntiasset, adiiceret quoque: venturum esse vindicem, qui et se, et Agamemnonis caedem ulcisceretur. Praeterea chori quoque oratio omnis eandem Orestis vindictam videtur intentare. (vs. 1646 — 1667.) Chorus autem in altereatione cum Aegistho Orestis adventum et vindictam tyranno minatur, ut salutari quodam metu superbiam eius et insolentiam acerbitate quadam immixta infringat. Ceterum tanta et tam insignis omnium harum fabularum est diversitas, ut in singulis quibusque novum aliquid et adspectu mirandum conspiciamus. Quod quum vir illustrissimus, Hermannus, in disputatione de compositione tetralogiarum (Opusc. II, pag. 506 sqq.) egregie nobis exposuerit, ipsius verba hic apponamus:

„Agamemnon, inquit, magna est et gravis fabula, tota ad epicis carminis severitatem composita, stasima habens longa et gravia, aliquot brevia cantica de scena, aliquot etiam *κόμμους*; ad scenicum autem apparatum nihil insigne aut novum. Excipiunt hanc Choëphori, plane diversi coloris fabula, in qua actionis non multum, cantica chori minus longa, sed de scena tanta tamque admirabilis cantionum varietas, eique congrua etiam diverbiorum alternatio, ut tota fabula lyricam indolem spiret, cantusque in ea primarium locum tenere videatur. Mirum quantum ab hac differt tercia fabula, Eumenides, quae tota, ut in capitalis iudicii disceptatione versans, austera est ac paene aspera. Nihil in hac de scena canitur, nulli *κόμμοι*; sed chori cantica vehementissimi motus plena. Fere omnia in hac eo tendunt, ut oculis nova, insoleps, terribilis species obiiciatur. Agitur res in templis deorum, numina conspi ciuntur Apollinis, Mercurii, Minervae; Pythias sacerdos, umbra Clytaemnestrae, sanctissimus concessus Areopagi; tum chorus Furiarum, pullis vestibus indutarum, capita anguis redimitarum, dormiens in vestibulo templi Delphici, mox paullatim expurgiscens, sine ordine prorumpens, horrendis motibus choreas ducens, pree implacabili irae obstinatione idem tidem eadem dicta iterans, postremo, aegre lenita ferocia, comitante alio cum facibus et solemni pompa choro orchestram relinquens. Et huius tantae inter has fabulas diversitatis nos exiguum tantum partem animo concipimus: quid illos

„censeamus, qui audiebant ipsi voces et concentus musicos, omnemque illum
„scenae apparatum oculis suis videbant? — “

Vehementer autem insignis haec atque profecto admirabilis trilogia, non solum propter externum splendorem ac magnificentiam, sed ob gravissimum etiam cuiusvis fabulae argumentum spectatorum animos debebat permovere. Quid? redeunti in patriam coniugisque amplexum clarissimo regi et imperatori a perfida uxore sceleratoque cognato structae insidiae; matri perditissimae ab irato filio crudeliter illata caedes; miseri agitati autem a furii matricidae fugitivi, errabundi, acerbissimis animi cupiditatibus perturbati, aegre tandem deorum auxilio vindicata expiatio atque libertas, nonne gravissimos omnium, qui aderant et spectabant, animi commoti sensus, horrorem, metum, laetitiam atque miserationem debebant excitare?¹³⁾

Restat adhuc, ut etiam de iis, quae ex hac perpetuitate argumenti ad ceterarum Aeschyli fabularum conditionem quasi externam colligi possint, pauca adiiciamus. In quo fortasse non praetermittendum est illud, etsi ad nostrarum fabularum comparationem nihil efficiat, quod ante aliquot annos contendit vir doctissimus, Welkerus, omnia Aeschyli dramata, simili argumenti perpetuitate fuisse coniuncta, ita ut unaquaeque trilogia rem affinem per tres fabulas deinceps persequeretur. Protulit ad hanc sententiam confirmandam ex catalogo dramatum Aeschyleorum singula quaeque nomina, quibus hae trilogiae fuerint inscriptae, atque tragoeidas, quas in iis coniunxerit poëta. Quae si gravissima viri doctissimi iustis argumentis probari posset sententia, maximum inde ad reliquas Aeschyli fabulas perciperemus emolumentum. Sed in tanta obscuritate atque caligine, qua universa haec res tenetur quasi offusa, non sine magna certe ambiguitate et dubitatione de his recte aliquid constitui poterit. Ipse quidem vir doctissimus summam huius rei incertitudinem videtur sensisse, quum disertis verbis fateatur (pag. 482), se magis huius sententiae proferendae cupiditate abductum, quam dubitatione aliqua et religione perterritum, hunc trilogiarum catalogum finxisse, quo, vel secundissimo casu adiuvante, haud minus vanae, quam verae contineantur trilogiae. Idem iam dudum

¹³⁾ Haec ad quam ieunitatem rixamque iudicialem redegerint tragici seriores, testatur locus ex Oreste Theodectae allatus ab Aristotele Rhet. II, 24, 3. —

senserat et praeceperat Hermannus in dissertatione illa, quam supra laudavimus, dicens: „Non sane ex eo, quod Aristophanes Thesm. 144. Lyurgiam „Aeschyle nominat, quum Lyurgus fabula satyrica fuerit, ausim colligere, „tetralogiam fuisse Lyurgiam, licet hoc nomen de rebus Lyurgi etiam „Schol. ad II. 5, 129, qui tragicum aliquem respexisse videtur, posuerit. „Nam ne Ὀρεστεῖα quidem tota illa Aeschyle trilogia, sed tantum Choëphori „et Eumenides dictae videntur.“ (cf. Genelli p. 20 et 21. not. 21.) Quae etsi unius quidem, sed viri in istis rebus gravissimae auctoritatis est sententia, nullam tamen huius rationem habuit Welkerus, inter trilogiarum gregem enumerans quoque Lyurgiam, ad quam pertinuerint fabulae simile argumentum tractantes Διονύσου τρόφοι, Ἡδωνοί, Δυκοῦργος (Βασσαρίδες), cf. p. 309. Sed huius opinionis stabilitas ipsa, qua nititur infirmitate sua, labefactatur, quum in illa trilogia coniunctae fuerint Ἡδωνοί, Βασσαρίδες, Νεανίσκοι, et drama satyricum Δυκοῦργος, quod ex inedito comperimus Aristophanis scholio. (cf. Ephem. Lips. Ian. Nro. 3. 1825.) Immutatum hanc fabularum ordinem nihilo secius quidem vir doctissimus ad trilogiam coniuncti argumenti referre conatus est, sed haud prospero, nostra quidem sententia, successu. (cf. Nachträge zur Trilogie pag. 103. de his v. infra.) Quin ad confirmandam suam de Aeschyleorum dramatum perpetuitate sententiam Promethiam quoque trilogiam exstitisse contendit, similibus hisce fabulis compositam: Προμηθεῖ πυρφόρω, δεσμώτῃ, λυομένω, quibus tractaverit Aeschylus Promethei furtum, vincula et solutionem, licet omnibus satis constet, Προμηθέα πυρφόρον drama fuisse satyricum trilogiae illi adjunctum, qua docuit Aeschylus, Persas, Phineum et Glaueum Potniensem. Testatur hoc Scholiastes disertis verbis in argumento Persarum: Ἐπὶ Μέγανος τραγῳδῶν Αἰσχύλος ἐντα Φινεῖ, Πέρσαις, Γλαύνω Ποτνιεῖ, Προμηθεῖ. Hanc autem fabulam satyricam hisce tragediis adjunctam aliam fuisse, et Προμηθέα quidem πυρηναέα, pro certo affirmavit Welkerus, confitus auctoritate Pollucis, qui nescio quo errore, nomen illud tam infelix πυρηναές commemorat IX, 8. Ο δ' εμπρήσας τάχ' ὁν Πυρηναές ὄνομάζοιτο, κατὰ Αἰσχύλον ναὶ Σοφοιλέα οὕτως ἐπιγράψαντες τὰ δράματα, τὸν μὲν τὸν Προμηθέα, τὸν δὲ τὸν Ναυπλίον. Sed huius sola auctoritas profecto non sufficiat ad novam tragediam procreandam, quum tota haec res in confusione nominum simillimorum continueatur. (Plura qui cupit cf. Nachträge zur Trilogie

p. 50 sqq.) Huic autem de affinitate trilogiarum sententiae iam olim se opposuerat vir doctissimus Stanleius (cf. Aesch. trag. ed. Schuetz. Tom. V. pag. 4), dicens: „Sed quod ita digesta fuerint omnia Aeschyli et aliorum „poëtarum dramata in veterum criticorum didascalii, quod tragediae omnes „cuiusque tetralogiae affinis essent argumenti, et quod singulis tetralogiis „nomina indita sint ab argumento, licet a viro doctissimo afferatur, longe ab „sum ut credam. Nam quod ad Aeschylum spectat e fabulis LXXV quinque „tantum satyricas (sine quibus non constabat tetralogia), agnoscit Biographus. „(cf. de hac re Herm. in recens. Elmsl. Medeae init.) Sed ne ipsae quidem „tetralogiae semper ex tragediis affinis argumenti, et nomine ab argumento „inscriptae. Quid enim affine habent Phineus, Persae, Glaucus Potniensis, „Prometheus, aut quoniam nomine communi inscribi potuissent? Ex his tamen „tetralogiam fecisse Aeschylum discimus ex argumento in Persas. Plura con- „gerere exempla non est opus, praesertim quum haud raro occurrant.“

Quamvis iustissimis autem hoc probetur argumentis, negari tamen non potest, illam Welkeri sententiam recentiorum temporum moribus esse convenientissimam, et pro nostra maxime sentiendi ratione aliquam prae se ferre probabilitatis speciem. Sed eo magis cavendum est, ne sicuti pro nostris animi sensibus aliquid nobis arridet, eodem etiam modo veteribus gratum semper et acceptum fuisse credamus, praesertim quo cupidius nunc plerumque illos eorumque opera ad nostram vivendi rationem nostrosque mores et instituta accommodare soleamus. Sic et minime veteres in eligendis componendisque tetralogiis eiusmodi legibus et praeceptis se subiecisse censeam, sed prouti tempus aut occasio ferebat, modo tragediis argumento coniunctis, modo talibus, quae nullo neque temporum, nec rerum ordine cohaerebant, inter se certasse existimem. Quod quidem imprimis ab Aeschylo factum esse veri simile est, ut qui princeps et pater quasi tragediae magnum certe ingenium legibus tam severis non adstrinxit, ut omnes pariter tragedias ad eandem affinis argumenti regulam conformaret. Quod si tale quid Aeschyli proprium fuisse, ceteri, qui eum sequuti sunt, tragicci, permulta egregie ab eo inventa et instituta servantes, permulta vero etiam ad maiorem perfectionis statum perducentes, profecto non dubitassent, quin tam nobile et egregium praeceptum imitarentur. Sed quum nihil eiusmodi factum esse videamus, non multum a vero videtur

abhorre, si vel minus Atheniensibus plures argumento coniunctas fabulas placuisse, censeamus, vel poëtas obscuro quodam rei alienissimae temporumque indoli minus congruentis sensu ab eiusmodi tetralogiae componendae ratione abstinuisse existimemus. Nam si apud Suidam notissimum illud de Sophocle annotatum invenimus: ἡρξε τοῦ δρᾶμα πρὸς δρᾶμα ἀγονίσθαι, αλλὰ μὴ τετραλογίαν, non illud profecto inde consequitur, veteres ante Sophoclem tragicos trilogiis semper argumenti affinitate coniunctis certasse; sed, quod luce clarius, tetralogias plerumque minime huic legi obnoxias docuisse; Sophoclem vero primum singulas in certamen vocasse tragedias. Quodsi quis aliam huius loci interpretandi rationem ineat, ita ut evincere studeat, Sophoclem primum docuisse diversi argumenti trilogias, veteres autem tragicos contrarium semper fecisse, nostra quidem sententia plane aliud Suidae supposuerit, quam ille aut exprimere voluit, aut potuit. Plane diversam huius rei et ingeniosissimam quidem protulit sententiam Hermannus (de compos. tetralog.), dicens: „Primam tetralogiae fabulam mentis potissimum atque animi oblectationi actione „gravi plane atque explicate ad finem perducenda inservire; secundam cantum „corum modulatione ac multiplici varietate aures permulcere; tertiam denique „oculos novo atque insolenti spectaculo percussare ac retinere.“ Cui quidem sententiae, quum moribus et ingenio populi Athenensis omnino congruat, apertissima vero sit veteri illorum temporum indoli, qua vulgus spectaculorum potissimum varietate delectabatur, non dubitamus, quin toto animo assentiamur.

Quae quum ante hos decem annos iam in universum quidem de tetralogia disputata essent, denuo et accuratius huius rei retractandae facultatem nobis obtulit vir doctissimus, Gruppius, libro suo, quem de arte tragica edidit. Qui quum permulta perturbaverit, nullamque virorum doctorum sententiis tribuerit auctoritatem, quibusdam vero locis obscurioribus lucem attulerit, etiam si id aperte eo quidem consilio factum esset, ut res perambiguas et alienissimas evinceret; iam operae pretium est, ut pro exigua nostra facultate ea ex tanta rerum perturbatione eruamus, quae secundum veterum librorum auctoritatem et virorum doctorum sententias certam quandam et iustum veri speciem praeseferre videantur.

Primum quidem de discriminis nominum tetralogia et tetralogia disputat, et utrum eorum apud veteres fuerit usitatum, explicare studet. Recentiores enim

promiscue dicere utrumque de re plane diversa, non solum distinguentes trilogiam sine dramate satyrico a tetralogia, eodem hoc adjuncto, sed diversitatem etiam exhibentes, prout vel affines fabulae, vel diversae fuerint coniunctae. Laudans enim (pag. 41) Schol. ad Arist. Ran. v. 1122: τετραλογίαν Φέρουσι τὴν Ὀρεστίαν αἱ διδασκαλίαι· Ἀγαμέμνονα, Χοηφόρους, Εὔμενίδας, Πρωτέα Σατυριόν, Ἀρισταρχὸς παῖ Ἀπολλώνιος τριλογίαν λέγουσι χωρὶς τῶν σατυριῶν, et non intelligens verborum sensum, hunc locum ita explicandum esse censem: Aristarchum et Apollonium, nullum drama satyricum Orestiae fuisse adjunctum, iudicasse. Ex quo quidem inconsideratus vir doctus contendit, Orestiam dramate satyrico caruisse. Nullo modo enim Grammaticos novum hoc vocabulum rei tam vetustae tribuere potuisse. Bene autem fieri potuisse, ut hoc nomen iam antiquitus de tribus fabulis sine dramate satyrico sit usurpatum, sed non de tetralogia, dramate satyrico non intellecto. Perperam. Nam recte iam Welkerus interpretatus est, modo ne ad omnes Aeschyli tragedias hanc vocem retulisset. Nihil aliud enim haec verba significant, nisi: Aristarchum et Apollonium trilogiam appellasse Orestiam, dramate satyrico non intellecto. Verum etiam si nihil temere inde constituamus, illud tamen recte ex his verbis colligi poterit, reliquas etiam Aeschyli fabulas interdum a Grammaticis appellatas esse trilogias, si ad drama satyricum non respicerent. Drama satyricum vero affine semper argumentum tractasse (cf. pag. 52) neque ex Proteo pro certo affirmare possumus, neque ex Glauco Potniensi, vel ex Lycurgo. Omnino illud etiam trilogiae deesse potuisse, ex falsa horum verborum interpretatione collegit vir doctus (p. 116). Nulla igitur iam causa est, cur Aeschyli tragedias non recte tetralogias nominemus, quas semper trilogias appellavit Welkerus. Omnes vero has trilogiae, vel potius tetralogiae fabulas semper uno die poëtam commisisse, bene monuit auctor p. 45, atque afferre potuit Boeckh. l. l. p. 42.

Quod si consideramus nunc factas a Gruppio quaestiones (p. 46) de Aeschyli trilogia, et quid iure inde colligi liceat, ad alterum illud quod attinet, num Aeschylus semper, aut plerumque tetralogia certaverit, id naturali quadam via ex illis Suidae verbis consequi debere, rectissime vir doctus contendit, neque aliter supra hunc locum interpretati sumus. Nam si Sophocles primus singulas commisit tragedias, ante eum certe alia certandi ratio obtinuit,

unde necessario consequi debet, Aeschylum tetralogias scripsisse. Hunc vero esse verborum illorum sensum, iam Hermannus (Opusc. II, 307), et Suvernus (Ueber den histor. Charakter des Drama's p. 118), et Boeckhius (l. l. p. 103), aliquique monuerunt, aliter Welkerus haec de diversitate argumenti fabularum Sophoclearum interpretatus est. Sed haec falsa esse, ipsa Suidae verba docent; nam si Sophocles quoque tetralogias semper scripsisset, nihil novi sane effecisset, cur haec recte de eo dici potuissent.

Alteram vero quaestionem: utrum hae tetralogiae semper affinitate argumenti fuerint coniunctae, vir doctus sic explicare studet, vel potius ipsius rei natura ad talem argumentandi rationem adducitur, ut ad duplicem trilogiarum formam configiat; alteram quidem affinitate argumenti iunctarum, alteram vero symbolico quodam nexu cohaerentium, in quarum numerum Persas potissimum refert, nimirum quia nihil affinis argumenti haec tetralogia praebet. Ad hanc vero incertissimam conjecturam probandam affirmat, Glaucum Potniensem huic trilogiae non adiunctum fuisse, sed Glaucum Pontium ex confusione nominum simillimorum. Sed alteram harum fabularum tragediam fuisse, alteram vero drama satyricum, et Glaucum quidem Pontium, optime iam Hermannus docuit in egregia dissertatione de Aeschyli Glaucis. Aliud argumentum, ad historicum trilogiarum nexus probandum, sibi quaequivit ex Aristotele cap. XVI. (p. 49): Carminis epici longitudinem parem esse debere numero tragediarum, quae uno die sint commissae. Ex quo quidem vir doctus iure colligere se posse existimat, nullum alium Aristotelem significasse numerum, quam trium fabularum. Inde autem consequi debere, trilogiam esse indicatam, et affinis quidem argumenti. Quasi vero hoc non eodem iure de tetralogia diversi argumenti intelligi possit! Nam Aristoteles in universum de re externa, de temporis spatio disputat, nihil autem in his de interiore fabularum nexus dicitur, neque opus est, ut hunc locum sic intelligamus. Sed frustra vir doctus tetralogiam diversi argumenti negat. Illa non solum ex veterum librorum auctoritate et reliquis Aeschyli fabulis, verum etiam ex tragicae artis indole, et temporum ratione et ipsius poetae ingenio certissime confirmatur.

Sed priusquam de natura et indole expositarum a Gruppio trilogiarum disputemus, videamus primum, quae ex fabularum Aeschylearum ambitu recte constitui possint. Nam ex illa earum aut brevitate, aut longitudine multa

colligi poterunt, quae et nostram de diversitate argumenti sententiam probent, et id ipsum, quod Hermannus iam docuit, duas saepius affinis argumenti fabulas fuisse coniunctas, quodammodo confirment. (cf. Ariadne p. 116.) Omnes enim fabulae Aeschyleae, praeter Agamemnonem, admodum exiguum tantum versum numerum complent, Agamemnon autem longitudinem tragocdiarum Sophoclearum paene aequat. Quod quidem recte animadvertis Gruppius, sed nihil attulit, quo hanc diversitatem nobis explicaret, nisi quod, id eo maxime consilio factum esse, putaret, ut Orestia ad perfectionem fabularum Sophoclearum conformaretur. Hoc per se quidem verum est, sed latet etiam in illa perfectione, ni fallor, et indicium temporis, quo illa fabula sit scripta, et causae, cur non ante Ol. LXXX, 2. eam committere potuerit Aeschylus. Quod si negari non poterit, facillime iam apparebit, aliam prius decertandi rationem obtinuisse, quam trium semper affinis argumenti fabularum. Quid vero, si ne ipsam quidem Orestiam, in eni*s* iunctura tantum momenti posuerunt viri docti, ut omnes reliquias etiam Aeschyli fabulas ad eandem legem conformarent, initio ex his tribus fabulis constitisse appareat? Si earum duae tantum, quum primum illas doceret Aeschylus, coniunctae fuerint, pro Agamemnone autem alia diversi argumenti fabula! Bis autem Eumenidas doctam esse, Boeckhius auctor est (l. l. p. 39 sqq.), quum notissimum sit, Aeschylum, primum hanc fabulam docentem, in gravissimum civium suorum odium incidisse. Accidit enim, ut adspectu quinquaginta furiarum, crines anguibus redimitarum, ardentibusque cum facibus circumvolitantium, perterritae mulieres abortum paterentur, infantulosque animi desicerent, ut narrat auctor vitae Aeschyli: Τινὲς δέ Φασι ἐν τῇ ἐπιδείξει τῶν Εὔμενίδων σποράδην εἰσαγαγόντα τὸν χορόν τοσοῦτον ἐκπλήξαι τὸν δῆμον, ὥστε τὰ μὲν νήπια ἐκψύξαι, τὰ δὲ ἐμβρυα ἐξαμβλωθῆναι. Hane ob causam autem dicit eum in Siciliam profectum. Tum Suidas v. Αἰσχύλος: Φυγὴν δὲ ἐπὶ Σικελίαν διὰ τὸ πεσεῖν τὰ ἵναια ἐπιδεινυμένου αὐτοῦ. (cf. Boeckh. l. l. pag. 58.) Quod si una eademque accidit occasione, tum, quum prima vice ederetur fabula Eumenides, vix credibile erit, eum in hoc certamine scenico viciisse. Vicit autem Ol. LXXX, 2. Videamus, qua^e ratione haec sint concilianda, conciliari autem poterunt. Licet enim apud eundem auctorem Suidam de Pratina inveniamus: Ἐπιδεινυμένου δὲ τούτου συγέβη τὰ ἵναια, ἐφ' ὧν ἐστήκεσσαν οἱ θεαταὶ, πεσεῖν, καὶ ἐν τούτου

Θέατρον ὡκοδομήθη Ἀθηναῖοις, opus tamen non est, neque ut haec ad certamen illud referamus, quo Aeschylus, Pratinas et Choerilus de victoria inter se decertarent, Ol. LXX, neque ut bis subsellia corruisse credamus, sed fieri etiam potuit, ut eodem hoc accideret anno, quo Aeschylus in certamine scenico a Sophocle vinceretur. (cf. Petersen de Aeschyli vita et scriptis pag. 29—55, Hafniae 1814.) Quaeritur tantummodo, fierine potuerit, ut in hoc certamine Orestiam committeret. Si verum est, quod dubitari nequit, ob tumultum illum Eumenidas displicuisse, et si iterum edita est fabula, bene hoc fieri potuit. Plura vero testantur, eum post Eumenidum casum in Siciliam venisse. Auctor vitae: Ἀπῆρε δὲ, inquit, εἰς Ιέρωνα τὸν Σινελίας τύραννον, κατὰ τινὰς μὲν ὡς ὑπὸ Ἀθηναίων πατασπουδασθεὶς καὶ ἡσσηθεὶς νέῳ ὅντι τῷ Σοφοκλεῖ. Idem vero: Ἐλθὼν τοίνυν (post Eumenidum casum) Σινελίαν Ιέρωνος τότε τὴν Αἴτυνη πιέζοντος. Accedit Plutarchus Cimon: Νικήσαντος τοῦ Σοφοκλέους λέγεται τὸν Αἰσχύλον πέριπαθῇ γενόμενον καὶ βαρέως ἐνεγκόντα χρόνον οὐ πολὺν Ἀθηνησι διάγειν, εἴτ' οἰχεσθαι δι' ὀργὴν εἰς Σινελίαν. Aperte autem his verbis Sophoclis victoria significatur, quae contigit Ol. LXXXVII, 4. ita ut non amplius iam dubitare possimus, commisisse Aeschylum Orestiam, quum a Sophocle vinceretur. (cf. Boeckh. I. I. pag. 40 sqq.) Rebus ita vero comparatis, quum de retractata Eumenidum recensione vix dubitare possimus, alterius quaestio[n]is conditio, num Agamemnon iam tum, quum a Sophocle vinceretur Aeschylus, cum Choëphoris et Eumenidibus fuerit coniuncta, faciliorem explicandi inveniet viam ac rationem. Ab omni autem veri similitudine hoc videtur abhorrere. Constat enim, Aristophanem in Ranis v. 1455 primum versum Choëphororum ut primum totius Orestiae attulisse. Quam quidem rem quum plane neglexerit Gruppius, neque illam certe ei tribuerit gravitatem, qua mihi videtur esse digna, iis praesertim constitutis, quae modo attulimus, iam prius acutissimam huius loci conjecturam protulisse, video, virum doctissimum Petersen in commentatione illa, quam supra laudavimus, pag. 175 sqq. quae nunc demum tempore opportuno mihi est allata. Non sine magna enim veri similitudine vir doctus nobis probare studet, horrendum illum tumultum, quum Eumenides docerentur, nullo modo cum inclyta illa victoria esse coniungendum, quam Aeschylus Ol. LXXX, 2. consequutus sit, sed eum ad aliud potius tempus esse referendum. Id autem factum esse Ol. LXXXVII, 4; quum

Aeschylus in certamine scenico a Sophocle vinceretur. Quo facto poëtam diligentius emendatis Eumenidibus, eavisse, ne novis afficeretur incommodis; alteram vero fabulam, Choëphorus, non multum esse mutatam. Ut vero perfectiorem redderet, Agamemnonem adiunxisse; camque fabulam seriorem esse, ex ipsis longitudine rectissime coniicit vir doctus, eo quidem consilio, ut in novissimis dramatibus fabularum Sophoclearum imitaretur perfectionem. Nam Sophoclem haud semper trilogiis, sed singulis plerumque, aut saepe certantem dramatibus, longiores conscripsisse fabulas. (pag. 177, 183 sqq.) Inde autem factum esse, ut nomen Orestiadis a duabus fabulis, quae maximo iure ita appellatae sint, postea in omnes tres sit translatum. Unde apparere, dramata, in quibus res serius gestae tractentur, prius esse posse conscripta, quam eiusdem argumenti alia, in quibus res ante gestae contineantur. Accedit huc, quod numerus etiam chori in Agamemnone atque Eumenidibus hanc sententiam quodammodo confirmet. Nam Boeckhius iam hac de causa Eumenidas bis doctam fuisse, egregie comprobaverat, sed quum ex ipsis consilio non esset, ut de trigilia disputaret, verum evinceret tantum, illam, quae vicerit, Eumenidum editionem ad nostram pervenisse aetatem, non ita magnam, ad Agamemnonem certe, huic rei attribuit gravitatem. (pag. 57.) Videamus igitur, quae hac ex re in nostrum commodum colligi possint. Narratur autem apud Pollucem: eautum fuisse lege, quum viveret Aeschylus, ne ultra numerum quindecim choreutarum liceret cuiquam tragicorum progredi. Verba Pollucis haec sunt (IV, 15): Τὸ δὲ παλαιὸν ὁ τραγικὸς χορὸς πευτήνοντα ἡσαν ἄχρι τῶν Εὔμενίδων Αἰσχύλου· πρὸς δὲ τὸν ὄχλον αὐτῶν τοῦ πλήθους ἐπτοηθέντων συνέστειλεν ὁ νόμος εἰς ἐλάττω ἀριθμὸν τὸν χορὸν. Videmus ex his, chorum antiquissimis temporibus quinquaginta constitisse hominibus ad id usque tempus, quum priori vice exhiberentur Eumenides, sed post Eumenidum fabulam editam choreutarum numerum, graviter offensis Atheniensibus ob illum tumultum, lege constituta esse circumscriptum. Victum autem esse Aeschyli a Sophocle hac ipsa Eumenidum commissione Ol. LXXVII, 4, iam supra monitum. Iam igitur iterata editio retractata fuerit necesse est, et diminuto quidem choro. (cf. Boeckh. l. l. pag. 41.) In Agamemnone autem chorus fuit personarum XV, teste Schol. ad Arist. Eqq. 586: συνεῖχει . . . ὁ τραγικὸς (χορὸς) οὐ, ὡς Αἰσχύλος ἐν Ἀγαμέμνονι. Superstes autem Agamemnon

ea ipsa est fabula, quae choro instructa fuit minus frequente **XV** personarum. (cf. Boeckh. l. l. p. 45.) Veri simile autem non est hanc fabulam choro **XV** personarum, uno eodemque tempore cum Eumenidibus, choro **L** hominum esse actam, sed cum repetita demum Eumenidum recensione **Ol. LXXX, 2.** Licet enim facillime potuerit accidere, quod libenter viris doctis largiamur, ut ante hanc latam legem ex poëtarum unice fuerit arbitrio, quam multos in quavis tragœdia choreutas vellent inducere, nullisque ut illi regulis adstricti, modo plures, modo pauciores adhibuerint (cf. Petersen l. l. p. 61, Boeckh. p. 45), opus tamē non est, ut hoc ad Agamemnonem potissimum referamus, nam haec, sine dubio, earum, quas habemus, tragœdiarum prima fuit, quam Aeschylus post legem illam promulgatam composuit. Neque opus est, ut eiusmodi aliquid ex Aristotelis verbis (**A. P. IV, 16**) colligamus: $\tau\alpha\ \tau\omega\chi\omega\eta\ \eta\lambda\alpha\tau\tau\omega\sigma\epsilon$, ut Boeckhius fecit (l. l. p. 45): „Quapropter iam ante „latam eam (legem) censeo poëtam minuisse choreutarum numerum.“ Sed haec verba aliam etiam interpretationem admittunt, ut Petersen docuit l. l. pag. 60, et ad *partes* possunt referri, quae choro illis temporibus vulgo assignabantur, quasque Sophocles arctioribus adhuc circumserpsit limitibus. Itaque ex chori quoque numero non sine probabili quadam ratione evincitur, primum duas tantum affinis argumenti fabulas, Choëphoros et Eumenides commisisse Aeschylum **Ol. LXXVII, 4,** integrum vero trilogiam, adiuncto Agamemnone, **Ol. LXXX, 2.**

Nihil autem Aeschylo de artificiosa fabularum componendarum indole detrahitur, si ponamus, quod sine dubio etiam factum est, eum tetralogias diversi argumenti prius composuisse, deinde iam duas affines fabulas coniunctas, tum vero tres, quum, quoniam deperditarum fabularum nomina tantum scimus, aliud et diversum haud dubie artificium in coniungendis diversi argumenti fabulis fuerit collocatum, quam in similibus historico nexu coniunctis. Quod et quale autem fuerit illud artificium, id temporum iniuria suspicari tantum licet, totaque haec disputatio in re plane inutili versatur, quum nullum fructum tuleris eo, quod seire nequeas. Quam ob rem et historiae, et naturae aptissimum mihi videtur, si omnino faciliorem et simpliciorem componendi rationem in iungendis diversi argumenti fabulis poëtae exstitisse censemus, difficiliorem vero et subtiliorem in trilogia affinis argumenti, cuius necessario alterum ad

alterum drama respicere et quodammodo se accommodare debuit. Facilius enim variatio et delectatio in fabulis diversi argumenti paranda erat, difficilior vero in trilogia historico nexu coniuncta. Quare et haec iustissima mihi videtur fuisse causa, cur et tetralogiae diversi argumenti prius sint editae, et rarius Aeschylus trilogiis affinis argumenti decertaverit. Nam si Welkerus, ad Sophoclem respiciens, altius quoddam in iungendis diversi argumenti fabulis artificium subesse statuit, equidem plane non intelligo, cur tantam operam in eo collocaverit, ut nonnisi trilogias affinis argumenti Aeschylum composuisse evinceret. Neque vero Gruppius, admodum subtiliter inter trilogias affinis argumenti et symbolicas illas distinguens, huius rationis difficultatem et incertitudinem ignorat, quem disertis verbis dicat, vanum et inutile esse, desperitas colligere trilogias nullamque certam in his exsistere investigandi rationem, qua evinci possit, quaenam inter se coniunctae fuerint fabulae. Ipse autem Welkerum perstringens fatetur, praeter Orestiam et Persas unum tantum certissimum extare testimonium, quo fabulae illae indicentur, quae ad tetralogiam Lyurgiam pertinuerint. Quantam vero in omnibus reliquis incertitudinem! Quae si recte considerasset vir doctus, non ex Lyurgia, quae, ut Orestia, unum tantum praebet exemplum, novum plane trilogiarum genus finxisset. Nam incertitudo illa minime hoc uno removetur exemplo, nec audacibus imminuitur conjecturis. Hoc vero est, semperque erit, quo, minime quidem partium studio abreptus, nullo modo animum inducere possim, ut credam, vel Graecorum poësin, vel Aeschylum ipsum tantum sublimitatis ingeniique lucrum accepturum, si semper illum trilogias affinitate argumenti, ut Welkerus, aut tenore quodam coniunctas, ut Gruppius auctor est, scripsisse contendamus. In hoc autem tota res quasi cardine versatur.

Jahresbericht.

Im vorjährigen Programm habe ich angegeben, welche von den abgehenden Selectanern sich damals zu dem *Gähler'schen* Stipendium, sowie zu den beiden zu gleicher Zeit erledigten *Schröder'schen* Stipendien, gemeldet hatten. Das *Gähler'sche* Stipendium ward in der vorgeschriebenen Weise dem Selectaner *Henop*, aus Altona, zuerkannt. Nach den Statuten ward ihm diese Entscheidung durch den Herrn Etaatsrath *Donner*, Ritter des D. O., als ersten Administrator jenes Stipendiums, auf dem Hörsaal öffentlich bekannt gemacht. Durch augemessene Prämien, die auf drei Jahre aus den Ueberschüssen der *Schröder'schen* Legate bewilligt werden konnten, wurden die Mitbewerber, die keines der vacanten Stipendien hatten erhalten können, zur Fortsetzung ihres rühmlichen Strebens aufgemuntert.

Die im vorigen Jahre eingeführten *Klassenprüfungen* sind sowohl um Michaelis des v. J., als auch gegen Ostern d. J. mit unverkennbarem Nutzen wiederholt.

Das Vermächtniss des verstorbenen Herrn Conferenzraths *Lawätz*, dessen ich schon vor einem Jahre mit inniger Dankbarkeit erwähnte, ist im August 1858 an das Gymnasium grössttentheils ausbezahlt. Das Gymnasium erhielt im Ganzen 516 ♂ und nach Abzug der $\frac{1}{2}$ pCt. Steuer 450 ♂ in Obligationen und 63 ♂ 56 β in baarem Gelde, zusammen 513 ♂ 56 β, wovon die Herren Executoren vorläufig noch eine Colonie-Actie von 100 ♂ als Depositum zurückbehalten haben, um etwanigen Ansprüchen, die an die Lawätzische Masse noch gemacht werden könnten, dadurch zu begegnen, insofern sie die Erbportion der *Klausen'schen* Stiftung treffen konnten. Das baare Geld wurde sogleich in einem Posten von 200 mk bei der hiesigen Sparkasse belegt.

10

Sobald die erwähnte Colonie-Actie eingegangen sein wird, werde ich den Bestand des *Klausen'schen Aufmunterungs- und Unterstützungs-Fonds*, den ich der ferneren freundlichen Berücksichtigung unserer wohlthätigen Mitbürger angelegentlichst empfehle, genauer darlegen.

Am 19. Sept. des v. J. feierten wir das *erste Jubileum* unsers Gymnasiums. In dem Vorwort zu den durch den Druck bekannt gemachten *Reden*, die bei dieser Veranlassung gehalten worden sind, ist vollständig über diese Feier berichtet.

Am 5. Febr. d. J. erhielten wir die Nachricht, dass der bisherige Collaborator am Gymnasium und erste Lehrer an der Vorbereitungsschule, Herr Doctor *Schütt*, von Sr. Königlichen Majestät zum Conrector der Gelehrten-schule in Husum ernannt worden sei. Wir verlieren in ihm einen treuen und geschickten Mitarbeiter, der bei uns segensreich in seinem Berufe gewirkt hat. Unsere herzlichsten Wünsche begleiten ihn.

Damit durch diese Beförderung in unserm Lehrplan keine Lücke entstehe, ist auf den Antrag der Direction von einem Hochansehnlichen Gymnasiarchal-Collegium eine interimistische Verwaltung der vacanten Lehrstelle verfügt worden. Der Candidat der Philologie, Herr Doctor *Aldenhoven*, ein würdiger Zögling unserer Anstalt, der schon während des verflossenen Jahres bei der Verwaltung vacanter Lehrstellen in Husum Proben seiner Geschicklichkeit und Lehrgaben gegeben hat, wird jetzt bei uns als interimistischer Hülfslehrer eintreten.

Unmittelbar nach unserer Jubelfeier wurden wir durch ein huldreiches Geschenk Sr. Königlichen Majestät, welches uns zum ehrfurchtvollsten Dank verpflichtete, auf das freudigste überrascht. Herr Etaatsrath und Professor *Schumacher*, Commandeur des D. O. u. D. M., Ritter mehrerer Orden, überbrachte uns im Anfang des Octobers *Schulze's* veranschaulichtes Weltsystem (Dresd. u. Leipz. 1858), nebst der ausführlichen Beschreibung desselben (Ebend. 1857) und den dazugehörigen Versinnlichungs-Werkzeugen. Bisher fehlte es uns an einem Tellurium und Planetarium.

Ausserdem hat unsere Bibliothek sich mehrerer anderer Beweise der Theilnahme zu erfreuen gehabt, die wir mit dem lebhaftesten Danke erkennen. Die Königliche *Gesellschaft der nordischen Alterthumskunde* in Kopenhagen

schenkte derselben folgende, von ihr selbst besorgte Schriften: 1) *Tidsskrift for Nordisk Oldkyndighed*, B. 2. Kœbenh. 1829; 2) *Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed*, B. 1—5 (jeder Band in 2 Heften), Kœbenh. 1832—56; 3) *Leitfaden zur nordischen Alterthumskunde*, Kœneh. 1837, in 6 Exemplaren; 4) *C. Dirckinck-Holmfeld's nordische Vorzeit*, H. 1 u. 2, Kœneh. 1829 (das 2te Heft in 2 Exemplaren); 5) *Islendingar Sögur*, B. 1. Kaupmannah. 1829; 6) *Scripta historica Islandorum*, Vol. I—VII, Hafn. 1828—56; 7) *Förnmannar Sögur*, B. 7—12, ib. 1832—57; 8) *Oldnordiske Sagaer*, B. 4, 5 (Kong Olaf den Helliges Saga), ib. 1831, nebst B. 11 u. 12, ib. 1829 u. 37. Madame *Storjohann* hieselbst: *Oeuvres completes de Voltaire*, T. I—XXI, T. XXIII—LXX, 1784—89; Herr *Etatsrath Schumacher*, Commandeur etc., auch diesmal die astronomischen Nachrichten; Herr Professor Dr. *Clausen*, Ritter des D. O., in Kopenhagen, seine historisk Fremstilling af Kœbenhavns Universitetets Virksomhed fra Juni 1837 til Nov. 1838, Kœbenh. 1838; Herr Prof. *Nitzsch*, ausserordentl. Mitgl. der Schlesw.-Holst. Regierung, Ritter des D. O., seine *Narratio brevis de Lobeckii Aglaophamo*, Kil. 1838; Herr *J. van der Smissen*, Mitglied der mathem. Ges. in Hamburg, seine *Astrographie*, Weim. 1838, und unser Selectaner *Schmidt*: *P. Rutilii Lupi de figuris II. II. Expl. F. Jacob*, Lub. 1837.

Der physikalische Apparat, der jetzt wieder ganz in brauchbaren Stand gesetzt ist, ist durch die Voltai'sche Säule und einen Trog-Apparat nebst Zubehör vermehrt worden. Auch ist eine Sammlung von Krystallmodellen angeschafft.

Wir zählen am Schlusse des Jahrs in Quarta 11, in Tertia 14, in Secunda 9, in Prima 17, in Selecta 14 Schüler. Aus Selecta ging um Michaelis Keiner ab. Zu den damaligen 8 Selectanern wurden 6 neu aufgenommen. Jetzt sind 4 im Begriff, mit dem Zeugniß der Reife zur Universität überzugehen, die am 22. März, Vormittags um 11 Uhr, in öffentlichen Reden im grösseren Hörsaal von uns Abschied nehmen werden, nemlich:

Georg Johann Clausen,

aus Haseldorf,

welcher zeigt, warum Freundschaften in der Jugend so leicht geschlossen werden;

Adolph Schmidt,

aus Altona,

welcher das Verdienst nach seinem wahren Wesen darzustellen sucht;

Johann Georg Andreas Versmann,

aus der Hamb. Vorstadt St. Pauli,

welcher den Einfluss schildert, den die äusseren Zustände eines Volkes auf
die Literatur desselben haben;

und

Carl Friedrich Julius Ottens,

aus Hennstädt,

welcher die Frage beantwortet, welche Gefühle die Vergleichung des Cultur-
zustandes mit dem Naturzustande des Menschen in uns erwecken.

Die öffentliche *Prüfung aller Klassen* des Gymnasiums wird am Mittwoch, dem 20. März, im Lehrsaal unserer Selecta in folgender Ordnung angestellt werden:

Am Vormittage von 9 bis $10\frac{1}{2}$ Uhr: Theokrit, Dänisch und Tacitus mit *Selecta*;

— — — $10\frac{1}{2}$ bis 12: Livius, Mathematik und Französisch mit *Prima*;

— — — 12 bis 1: Religion und Xenophon mit *Secunda*;

am Nachmittage von 3 bis 4 Uhr: Gesang; Latein und Naturgeschichte mit *Tertia*;

— — — 4 bis 5: Latein und Deutsch, Geographie und Rechnen mit *Quarta*.

Zu beiden öffentlichen Feierlichkeiten laden wir *Se. Excellenz*, unsern verehrungswürdigen Herrn *Protogymnasiarchen*, die übrigen Mitglieder des Hochansehnlichen *Gymnasiarchal-Collegiums*, den Hochlöblichen *Magistrat*, das Ehrwürdige *Ministerium*, die bürgerlichen *Collegien*, die Eltern unserer Zöglinge und jeden theilnehmenden *Freund* unserer Lehranstalt ehrerbietig ein. Die Theilnahme unserer Mitbürger wird für uns stets eben so erfreulich als ermunternd sein.